

*Рик С. М.,
кандидат філософських наук, доцент
Переяслав-Хмельницького університету ім. Г. Сковороди*

ДУХОВНИЙ ВИМІР ЕТИКО-ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена спільним і відмінним рисам нормативного регулювання в праві і моралі. Наголошується на спільних духовних коренях цих феноменів, які визначають цінності професійної етики.

Ключові слова: мораль, право, дискурс, нормативна регуляція, цінності.

Статья посвящена общим и отличительным чертам нормативного регулирования в праве и морали. Акцентируется внимание на общих духовных корнях этих феноменов, которые определяют ценности профессиональной этики.

Ключевые слова: мораль, право, дискурс, нормативная регуляция, ценности.

The article is devoted to the general and the distinctive features of the normative regulation in the law and morality. The common spiritual roots of these phenomena, which determine the value of professional ethics is accented.

Key words: ethics, law, discourse, normative regulation values.

Сучасний етико-філософський дискурс є багаторівневим простором, сповненим протиріч. Він тісно пов'язаний з дискурсивним простором європейської культури і світом буденних уявлень. Плідні ідеї для розуміння специфіки моральнісного життя сучасного суспільства є в концепціях В. Гьосле, Г. Йонаса, Е. Левінаса, А. Макінтайра, Дж. Ролза, Ч. Тейлора, Р.М. Хеара. Важливим результатом етико-правової нормотворчості виступають тексти Конституцій сучасних демократичних країн, виборчі закони, преамбули до законів, що дозволяє співвідносити такий досвід у різних країнах. Найбільш методологічно плідним для даної проблематики є врахування при аналізі як внутрішньої духовної природи права, так і відповідних їй форм, соціальної, громадянської поведінки людини. Таке переведення внутрішніх основ активності в зовнішню практику людських взаємовідносин передбачає наявність етико-філософського дискурсу, який у сучасних умовах доповнюється публічним етико-правовим дискурсом, що спрямований на взаємне доповнення моралі і права у питаннях соціальної справедливості. Дослідження сучасного етико-філософського дискурсу з правової проблематики, на нашу думку, повинно ґрунтуватись в першу чергу на виявленні тих ідей і узагальнень, які були здійснені в класичній філософії. Важливість цих джерел, які витокami сягають у античність, була постійно в полі зору теоретиків права. Саме етико-правові аргументи і обґрунтування базових юридичних документів з посиланням на традицію завжди сприяли їх легітимації.

Право у спеціальному значенні, на відміну від справедливості та інших моральних ідей, уперше усвідомлено і визначено в давньоримській культурі. З цього періоду починається процес відокремлення правового дискурсу з єдиного лона етико-філософського дискурсу. Розуміння його переваг і недоліків є важливим, оскільки,

набувши завершення в добу класичного Модерну, цей процес характеризується певними зворотними тенденціями в наш час, але він спрямований не до першопочаткового синкретизму, а до паритетного, діалогічного взаємопідсилення логіки права і логіки моралі, з метою більш ефективного їх впливу на нормативне регулювання.

До філософського елементу, який формулює і систематизує римське право, можуть бути віднесені також ті елементи стоїцизму, завдяки яким у точне і суворе право були внесені ідеї вищої гуманності і справедливості. Завдяки етико-філософському дискурсу право збагачувалось гуманними ідеями, які були ширшими за вимоги державного життя, а отже, створювались умови для захисту прав людини, що їх поглинала держава.

В ситуації пізньої Римської імперії найвиразніше проступає той чинник, який у подальшому був досить точним свідченням суспільної деградації. З усіх складових частин права саме приватне право є найбільш залежною частиною, бо гідність людини завжди визначатиметься ладом тих інститутів, стосунки яких воно регулює. На його цінність впливає насамперед стан державного ладу, здатного до збереження приватного права, а також розповсюдженість моральних принципів, які живуть і діють серед народу.

До певного часу багато жорстоких соціальних норм є прийнятними у певному суспільстві для приватного права і лише, коли моральна свідомість осуджувала такі стосунки, то змінювалось і приватне право. Якщо міцність держави виступає самоціллю, тоді вона не ставиться до приватних осіб як орган, що служить їй. Вона буде державою сили, а не моральною культурою і розвитку особи. Єдиною підставою санкцій приватного права буде добробут, а не гідність особи, не ідеї людяності, гуманності, справедливості. В сучасних демократичних країнах приватне право стоїть міцніше і розвивається здебільшого заради інтересу особистості, ніж держави. Також цінність приватного права залежить від тих моральних сил, які діють у членів держави. Якщо ці моральні сили міцні, міцним є і приватне право, будь-яка зміна в них неодмінно відгукується у приватному праві. Приватне право, як би ми не визначали його, завжди залишається частиною тих моральних переконань, які вважаються за норми життя. Але не всі моральні переконання можуть вважатись за ці норми. Державне і суспільне життя завжди мають на увазі виставити за норми діяльності моральну середину, яка під силу звичайній людині. Проте така середина визначається не всіма моральними переконаннями, а тільки небагатьма. Від властивості саме цих небагатьох переконань змінюється й рівень приватного права – він то піднімається вгору, то падає вниз.

У добу Модерну виникає напруга між всезростаючою роллю якісно нових гуманістичних ідей, які виступають основним чинником юридичного закріплення прав і свобод людини, та відокремленням системи максимально самостійного позитивного права. Для окреслення тих меж етичної аргументації, яка є органічно властивою сучасним правовим системам, необхідно, насамперед, визначитись по відношенню до вікової традиції природного права. Всі напрями класичної філософії права єдині в тому, що констатують існування певного метаправа, сукупності вихідних принципів відбору правових норм. Так, І. Кант вважав можливою незалежну від досвіду філософію права і розробляв цю філософію, обґрунтовуючи нормативні принципи права аргіогі. Саме поняття права І. Кант вважає апіорним: „Поняття, дані аргіогі, наприклад, субстанція,

причина, право, справедливість і т. ін., суворо кажучи, також не піддаються дефініції” [4; 43]. Він розумів, наскільки важлива проблема праворозуміння і наскільки важливо її правильно сформулювати. Концепція Канта мала певні переваги порівняно з соціально-емпіричними теоріями походження права. На її основі виникала можливість відмежування від поразки права в тоталітарних державах ХХ ст. і недосконалої правового регулювання в сучасній Україні.

На основі концепції філософії права Гегеля вноситься нове, особливе значення в юридичні терміни. Він бере до уваги не «право», а «правий стан волі»; не «правовий інститут», а діяння і стан волі, що звільнюється від зовнішнього життя і заглиблюється у внутрішнє. Саме на цьому ґрунті в сучасному етико-правовому дискурсі можна вести розмову про неузгодженість між буквою закону і духом закону.

Найменше розходження загальнокультурних ціннісних орієнтацій і позитивного права існує в конституційному праві, так як в такому законі найбільш яскраво представлені надпозитивні риси, які в подальшому конкретизуються в інших законодавчих актах. Обмеження, які накладає Конституція, виступають специфічним індикатором, що дозволяє визначити міру свободи і захищеності особистості. Характер загальної концепції Основного закону представляє найбільш завершену форму етико-правового дискурсу, відповідність якого соціально-психологічному рівню масових ціннісних орієнтацій забезпечує рівень авторитетності цього документу в суспільстві. Конституції демократичних країн протистоять обмеженням прав і свобод громадян як громадських і політичних, так і економічних, соціальних, культурних. Прикладом перших, зокрема, є обмеження свободи, прикладом других – обмеження в використанні права власності та ін. Водночас, серед всіх видів прав саме ті, які взагалі не повинні обмежуватись, викликають необхідність застосування етико-філософського дискурсу. Основні права не створюються державою, а тому не можуть бути ліквідовані нею. Вони охороняють свободу не тільки від незаконного, а й від законного державного примусу. Стосовно прав і свобод людини, то в найбільш концентрованому вигляді вони зафіксовані в ч. 2 ст. 29 Всезагальної Декларації прав людини 1948 року. В ній сказано, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватись тільки таким обмеженням, які встановлені законом, виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших людей і задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального благополуччя в демократичному суспільстві. Найчастіше, коли говорять про права, що не мають обмежень, коментують ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де передбачено, що ні за яких обставин не можуть бути обмежені такі права, як право на життя, право не піддаватись жорстокому, нелюдському ставленню, право не піддаватись без згоди медичним і науковим дослідженням, права не утримуватись у рабстві або підкореному стані, права не лишатись свободи за невиконання договірних обов’язків, права не залучатись до відповідальності за дії, які в момент їх здійснення не були кримінальним злочином, права на визнання права суб’єктивності, свободу думки, освіти і релігії.

Водночас, у сучасному тексті Конституції України та інших країн уже є формулювання абсолютних прав, які є ширшими від цього нормативного документу. Мова йде, зокрема, про такі права, як право на недоторканість приватного життя,

особисту і сімейну таємницю, захист своєї честі і доброго імені, на ознайомлення з документами і матеріалами, що безпосередньо торкаються прав і свобод громадянина.

Залежно від часу дії, обмеження прав можна розділити на постійні, які встановлені Конституцією України; та непостійними, які повинні бути прямо означені в акті про надзвичайний стан. Проте виділення постійних прав теж є до певної міри умовним, так як у процесі соціокультурної динаміки виникає необхідність перегляду деяких усталених уявлень, систем цінностей, пріоритетів, що примушують по новому підходити до питання про права людини в інтересах суспільної безпеки, здоров'я, захисту прав і свобод інших осіб. На ці процеси впливають і зростаюча демократизація, і зміна політичних режимів тощо. Тенденція до забезпеченого правом розширення свободи особистості одночасно свідчить про укріплення морально-етичних основ правового регулювання. Мета, що обмежує права людини і громадянина, Конституція України установила в ч. 3 статті 55, де закріплено, що „права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені законом тільки в тій мірі, в якій це необхідно в цілях захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави”.

У найзагальнішому вимірі проблема правових обмежень – проблема меж свободи людини в суспільстві. Як відмічав К. Ясперс, свобода не може існувати без обмежень, бо „справжня свобода усвідомлює свої кордони” [6; 168], більш того, віднаходить себе лише в межах права. З цього приводу І. Ільїн наголошував: „Обмежуючи свободу кожного відомими межами, право забезпечує йому в той же час безперешкодне і спокійне користування своїми правами, тим самим гарантує йому свободу всередині цих меж” [5; 248].

Ще в Декларації прав людини і громадянина Франції 1789 р. було сформульоване правило, яке стало в наш час аксіомою: «Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому». Таким чином здійснення природних прав кожної людини обмежено лише такими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування цими ж правами. Водночас, необхідна ціла система гарантій законного і обґрунтованого установаження і дій правових обмежень, адже поширеною є думка, що можливість обмежень основних прав і свобод особистості з міркувань забезпечення інтересів суспільства в цілому, або прав і свобод інших осіб завжди зберігає в собі загрозу, якщо навіть не зловживань то, в будь-якому випадку, прийняття невідповідних обмежувальних мір суспільному інтересу, що охороняється. Така сфера соціального контролю і регулювання особливо активно вимагає етичної і правової експертизи ситуацій для досягнення оптимального соціокультурного результату, прийняття правильних рішень. Культура публічного етико-правового дискурсу є не менш важливою для експертизи широкомасштабних соціальних проєктів, які потенційно можуть нести значні приховані загрози, спрямовані на потенційну деструкцію. Безпосередньо в нормативних документах етико-філософське обґрунтування спрямоване переважно не на каральну функцію закону, а на заохочувальну до соціально нормативної впорядкованості, міститься в так званих преамбулах. В них формулюються загальні мета і завдання конкретного нормативного акту, основна орієнтація його правового впливу, фіксація в ній ціннісних стимулів говорить про їх роль у визначенні характеру

самого акту і тих правових засобів, що в них містяться. Преамбули виступають єдиною ланкою для всіх норм акту. Вони поєднують з єдиною ідеєю, загальною політичною і правовою основою, загострюють увагу на актуальних питаннях правового регулювання. Особливе місце преамбули займають в таких документах як декларації і Конституції, які регулюють найбільш загальні, базові відносини між людиною і державою. Специфіка таких документів передбачає більш високий узагальнюючий рівень сутнісних форм соціальних зв'язків.

У Новий час природно-правова проблематика перестала панувати лише в інтелектуальній сфері, а стала основою як індивідуальної, так і масової соціальної активності, що сприяло створенню громадянського суспільства. Логіка «природного права» використовувалася у революційній боротьбі за соціальні перетворення, такі як демократична держава, політична свобода, рівні права громадян, соціальна справедливість.

Дискурсивно-етичне обґрунтування моралі має значну специфіку. Насамперед, неправомірним, на нашу думку, буде ототожнення цієї форми дискурсу з нормативно-моралізаторськими настановами. Навіть у домодерній культурі мета виправдання феноменів, які асоціювались з добром, передбачала запровадження їх у практико-праксеологічні дискурси, а тому вимагала переконливої аргументації.

Доступ до певного комунікативного простору передбачає приналежність до певної спільноти, єдність якої вибудовується на певному консенсусі щодо трансцендентальних передумов світорозуміння. З цього приводу Ю. Габермас зазначає, що нормативний зміст дискурсивно-етичної мовної гри зберігається у формах аргументації: „... моральні питання правильного співжиття відокремлюються, з одного боку, від прагматичних питань раціонального вибору, а з іншого – від етичних питань благого та не марно проведеного життя” [2; 11].

Проблема полягає в тому, що і в юридичному, і в політичному дискурсах є прихована, неявна нормативність, якої повністю уникнути неможливо, проте можна, на думку Ю. Габермаса, операційно розширити принцип дискурсу, з огляду на спеціальну, а саме моральну постановку питання. Це дозволяє у рефлексивний спосіб упевнитись у наявності залишкової нормативної субстанції, яка зберігається у формах аргументації та орієнтована на порозуміння в діяльності і залишається присутньою і в посттрадиційних суспільствах. важливою для цього процесу, є „асиметрична відповідальність” Е. Левінаса. Включення її в сучасний етико-правовий дискурс є збереженням традиції розмірковування про „природне право”, із значним збагаченням дискурсивних практик, спрямованих на подолання однобічностей і глухих кутів сучасного суспільства [3; 88].

Відмова в процесі обґрунтування моралі, як частини розумно влаштованого світу, від метафізики творення, або природного права, знекровлює етико-правовий дискурс. Та коли когнітивний зміст моралі передають дескриптивними висловлюваннями, то істинність чи хибність таких суджень виглядає ще більш сумнівною без публічної їх легалізації, ніж класична нормативна належність. Ю. Габермас зазначає, що „Комунікативне влаштування раціональних дискурсів може, наприклад, потурбуватись про те, щоб у них пролунали всі релевантні виступи та щоб „так” або „ні” учасників визначалися тільки ненасильницьким примусом з боку кращих аргументів [2; 27].

Збідніле слабе обґрунтування моральних суджень з невідворотністю призводить до необхідності доповнення моралі обов'язковим і позитивним правом, а також доповнення дискурсів морального обґрунтування дискурсами застосування моралі. Соціальний світ, доступний лише в перспективі учасникам подій, інший ніж світ, описуваний у перспективі спостерігача. Соціальний світ переплітається з інтенціями та поглядами, практикою та мовою його членів. Дискурсивне підтвердження претензій на істинність має інше значення, ніж дискурсивне підтвердження на моральну значущість. В першому випадку дискурсивне досягнення згоди свідчить про те, що виконано умову істинності речення, достатнього для його утвердження; в другому – дискурсивне досягнення згоди обґрунтовує той факт, що та чи інша форма є гідною визнання, а водночас, ця згода сприяє виконанню умов її чинності. При виробленні морального погляду припускається, що існує певний моральний порядок, незалежно від цих описувань. В цьому процесі в нашому розпорядженні не сам соціальний світ, а структури і процедури аргументативного процесу, який слугує водночас виробленню і виявленню норм правильно відрегульованого співжиття. Ю. Габермас стверджує: „Конструктивістський сенс формування моральних присудів, який мислиться за моделлю автономного законодавства, не повинен зникати, проте він не повинен і руйнувати епістемного сенсу моральних обґрунтувань” [1; 59].

Для сучасного етико-філософського дискурсу важливим є не тільки духовний вимір феномену права, який завжди був органічно пов'язаним з нормативно-ціннісним змістом категорій справедливості, спільного блага, природного права та ін., а й таке обґрунтування моральних суджень, яке враховує раціональні аргументи позитивного права, дескриптивне обґрунтування моралі, що є прийнятним і авторитетним у суспільстві. Когнітивний зміст моралі є постійно присутнім у полі напруги цих двох дискурсів, що і створює, на нашу думку, етико-правовий дискурс як особливу форму філософського осмислення спільного простору правової і моральної свідомості.

Література:

1. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії / Пер. з нім. Андрій Дахній; наук. ред. Борис Полярум. – Львів : Арістолябія, 2006. – 416 с.
2. Габермас Юрген. Лекція XII Нормативний зміст модерну // Філософський дискурс Модерну / Пер. з нім. та комент. В. М. Купліса. – К. : Четверта хвиля, 2001. – С. 328–359.
3. Левинас Е. Між нами: Дослідження думки-про-іншого. / Пер. з фр. В. Куринський. – К. : Дух і літера : За друга, 1999. – 312 с. (Б-ка XXI ст.).
4. Кант И. Лекции по этике. / Пер. с нем. А. К. Судакова, В. В. Крылова, общ. Ред. А. А. Гусейнова. – М. : Издательство Республика, 2000. – 431 с.
5. Ильин И. А. Путь к очевидности. (Сост. П. А. Алексеева и В. И. Куравева). (Мыслители XX века) / И. А. Ильин. – М. : Республика, 1993. – С. 247–257.
6. Ясперс К. Смысл и назначение истории. / Пер. с нем. Левина М. И. – М. : Политиздат, 1991. – С. 420–509.
7. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем. : Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С.Нерсесянц; Авт. вступ. ст. и прим. В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 [2] с.